

مصادیق و حقوق ارحام روحانی با تکیه بر آیات و روایات

سمیه مرادی^۱

چکیده

ارحام روحانی کسانی هستند که نقش بسزایی در هدایت دینی افراد امت اسلامی دارند و با رهنمودهایشان مردم را در مسیر سعادت و قرب خدا قرار می‌دهند. مصداق عینی این ارحام، پیامبرگرامی اسلام ﷺ، ائمه معصومین علیهم‌السلام، سادات، علمای ربانی و مؤمنان صالح هستند و حقوقی هم دارند که ادای این حقوق توسط شیعه مؤمن نفع زیادی به او می‌رساند. نوشته حاضر با هدف شناخت جایگاه آن عزیزان در اسلام و پی‌بردن به حقوقشان به عنوان صاحبان حق نوشته شده است. در این مقاله از منابع نقلی- روایی استفاده شده و نوع گردآوری مطالب، کتابخانه‌ای و به روش توصیفی- تحلیلی است. از مجموع مطالب گردآوری شده این نتیجه حاصل شده که یک مسلمان شیعه با وجود حجت درونی مثل عقل و حجت‌های بیرونی مانند قرآن، پیامبران و ائمه باز هم نیاز به هدایت معنوی بیشتری دارد تا به کمال نهایی‌اش یعنی قرب خدا برسد. او می‌تواند به وسیله شناخت و رعایت حقوق فردی ارحام روحانی مثل معرفت جایگاه‌شان و محبت‌ورزی، رابطه قلبی با آنها ایجاد نماید. همچنین می‌تواند با ادای حقوق اجتماعی مثل پرداخت خمس میان خود و برادران مسلمانانش پیشرفت اقتصادی ایجاد کند که در نهایت رعایت همه این حقوق منجر به دستیابی همه مسلمانان به مقام بندگی خدا می‌شود.

واژگان کلیدی: ارحام روحانی، حقوق ارحام، رحم روحانی، مصادیق ارحام روحانی.

* طلبه سطح ۲، حوزه علمیه کوثر قزوین

مقدمه

انسان مرکب از دو بعد جسمانی و روحانی است. افرادی که از طریق بعد جسمانی به انسان محرم می شوند، پدر و مادر جسمانی هستند که به والدین جسمانی تعبیر می شوند؛ اما منظور از ارحام روحانی کسانی هستند که از طریق بعد روحانی با انسان نسبت و حق خویشاوندی دارند و انسان با کمک آنها به هدایت دینی و معنوی می رسد. این ارحام انسان را در مسیر عبودیت خدا یاری می دهند. از مقامات برتر ارحام روحانی می توان به پدران روحانی اشاره کرد که به عنوان کشتی نجات و راهبران دین و دنیای مردم معرفی شده اند و تمسک به آنها عامل فلاح، رستگاری و دوری از آنها موجب سقوط و تباهی می شود. متأسفانه در جامعه اسلامی امروزی به دلیل دنیا دوستی و گسترش مفاسد اخلاقی، آثاری از بی توجهی و سقوط افراد در وادی گناه دیده می شود که وحدت و عزت میان مسلمانان را هم به خطر انداخته است در صورتی که شناخت واقعی خدا و قیامت، دور شدن از گناهان و آراستگی به فضایل اخلاقی در روابط اجتماعی در گرو شناخت ارحام روحانی و ادا کردن حقوق آنهاست که در نهایت رعایت این حقوقشان باعث جلوگیری از گناهان و حفظ تعادل دین در میان مسلمانان می شود. حال باید این سؤال مطرح شود که ارحام روحانی شامل چه کسانی می شود و حقوقشان چیست؟ موضوع شناسایی مصادیق ارحام روحانی و حقوق آنها از مهم ترین مسائل مورد تأکید قرآن کریم و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در حوزه اعتقادی و رفتاری است.

مقاله ها و کتاب هایی در این زمینه نوشته شده است. از جمله:

۱. مقاله «آداب صلہ رحم و بحثی در مورد ارحام روحانی انسان» اثر سید محسن مرتضوی (۱۳۹۲)؛ پژوهشگر در این مقاله آداب صلہ رحم همچون بوسیدن، سلام کردن و احترام به خویشاوندان نسبی مثل پدر و مادر ذکر شده و به طور خلاصه ارحام روحانی را تعریف کرده است. چند تن از مصادیق ارحام روحانی از جمله سادات و برادران ایمانی را به همراه حقوقشان با استفاده از روایات بیان کرده است.

۲. مقاله «تبیین حقوق مالی اهل بیت علیهم السلام در قرآن آثار و لوازم آن» علیرضا عظیمی فر و فریده پیشوایی؛ در این مقاله تنها به بررسی حقوق مالی اهل بیت علیهم السلام مثل حق خمس و فیه پرداخته شده و آثاری مثل طهارت مال، تهذیب، تربیت نفس و توزیع عادلانه ثروت در جامعه برای ادای آن حقوق ذکر شده است.

۳. مقاله پژوهشی «حقوق اهل بیت (علیهم السلام)» اثر عبدالحکیم سلیمی (مهر ۱۳۸۵)؛ در این مقاله از کلید واژه‌هایی مانند اهل بیت (علیهم السلام)، حق، خدا، دین، پیامبر و اطاعت امام استفاده شده است. او در مورد شناخت حقوق اهل بیت (علیهم السلام) توضیحاتی داده و نوشته شناخت واقعی مبدأ و معاد، درک حقایق قرآن و سنت و نیل به خوشبختی فقط در پرتو شناخت حقوق اهل بیت (علیهم السلام) و رعایت آنها امکان‌پذیر است. همچنین نقش اصلی اهل بیت (علیهم السلام)، حفظ تعادل دین، پیشگیری از انحراف و بدعت‌هایی است که همواره در کمین دین بوده است.

۴. جعفر سبحانی تبریزی در مقاله «حقوق اهل بیت (علیهم السلام) در قرآن و حدیث» ابتدا اهل بیت (علیهم السلام) را معرفی کرده و دلایلی آورده که همسران پیامبر (علیهم السلام) جزء اهل بیت (علیهم السلام) به شمار نمی‌روند. سپس به شماردن و توضیح دادن حقوق اهل بیت (علیهم السلام) از جمله مودّت به آنها، پرداختن خمس، پذیرفتن مرجعیت دینی ایشان در اصول و فروع دین، درود فرستادن بر خاندان پاک ایشان و ترفیع بیوت آنان پرداخته است.

۵. کتاب «حقوق اهل بیت (علیهم السلام)» به نویسندگی آرزو شکری، به بررسی مفهوم واژه حق و معانی مختلف آن، رابطه تلازم حق و تکلیف، مفهوم شناسی «اهل» و «بیت» و توضیحاتی در مورد حقوق فردی و اجتماعی اهل بیت (علیهم السلام) پرداخته است.

۶. ابراهیم شفیعی سروستانی در کتاب خود به نام «حقوق اهل بیت (علیهم السلام) در قرآن و روایات» اهل بیت (علیهم السلام) را محور تفکر شیعی معرفی کرده و حقوقی را برای آنها نام برده و نقش علمای دینی را در حفظ این حقوق بوسیله نشر مؤثر دانسته که موجب شکل‌گیری جامعه شیعه با هویتی متمایز از دیگر جوامع اسلامی شده است.

۷. محمدرضا جواهری در مقاله خود تحت عنوان «دیدگاه امام رضا (علیه السلام) در مورد حقوق اهل بیت (علیهم السلام) و وظایف مردم در قبال امامان (علیهم السلام)» از کلید واژه‌های اهل بیت (علیهم السلام)، حقوق، امام رضا (علیه السلام) و وظایف استفاده کرده و در نهایت به بیان برخی حقوق اهل بیت (علیهم السلام) از جمله اطاعت و فرمانبری از آنان از دیدگاه امام رضا (علیه السلام) پرداخته است.

این نوشتار به بررسی مصادیق ارحام روحانی و حقوق آنها با استفاده از منابع مکتوب قرآنی و روایی با رویکرد توصیفی-تحلیلی نوشته شده است.

مفهوم شناسی

۱. مصادیق: جمع مصداق از ریشه (ص.د.ق) به معنی گواه و دلیل راستی چیزی است.^۱
مصداق: آلت صدق چیزی، دلیل راستی سخن. در اصطلاح منطقی موجود خارجی که مفهوم بر آن صدق می‌کند. مثلاً زید یا عمر مصداق‌های مفهوم انسان هستند.^۲
۲. حقوق: جمع حق. این واژه در هر زبان و فرهنگ پر کاربرد است و معانی متعددی دارد. از جمله درست، درستی، سزاوار، ضدّ باطل و ثبوت.
حق در معنای اصطلاحی و به طور کلی آنچه در عهده کسی برای دیگری ثابت است و باید ادا کند.^۳

رابطه حق و تکلیف

رابطه بین این دو عنصر (حق و تکلیف) از مباحث مهم حقوقی مربوط به این موضوع است که میان حق و تکلیف همواره تلازم وجود دارد. این رابطه حقوقی هیچ وقت یک‌طرفه نیست بلکه ثبوت حق برای یک فرد ملازم با تکلیف فرد دیگر مبنی بر رعایت آن حق است. هرگاه گفته شود ارحام روحانی - مثل اهل بیت (علیهم‌السلام) - حقوقی بر عهده شیعیان دارند، به این معناست که شیعیان در برابر آن عزیزان وظایف و تکالیفی دارند که باید آن وظایف را انجام داده و حقوق آن انوار را ادا کنند و یا اگر شیعیان و پیروان حقوقی بر عهده اهل بیت (علیهم‌السلام) دارند، ضرورتاً به معنای انجام وظایف و تکالیف آن انوار برای نشان دادن راه حق و رساندن شیعه مؤمن به خدا است. پس در این حالت ثبوت حق برای فردی، بیانگر تکلیف فرد دیگر مبنی بر رعایت حق بوده که رابطه‌ای دو طرفه را ایجاد می‌کند.

۳. ارحام: جمع رحم به معنای زهدان و بچه‌دان. این واژه به طور استعاره درباره خویشاوندی و نزدیکی کسانی که قرابت نسبی ندارند و از یک رحم نیستند نیز بکار رفته است. رَحْمَه یعنی مهربانی و خوبی که نیکی کردن به طرف مقابل را اقتضا می‌کند و گاهی همین مهربانی در مورد احسان و نیکی به کار می‌رود.^۴

۱. عمید، فرهنگ فارسی عمید، ج ۲، ص ۱۸۱۴

۲. دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۱۲، ص ۱۸۵۴۷

۳. شعرانی، نثر طوبی، ج ۲، ص ۱۸۲

۴. عمید، فرهنگ فارسی عمید، ج ۱، ص ۸۲۷

۴. روحانیه: غیر مادی بودن نفس؛ روحانیون جمع روحانی که در اصطلاح فارسی زبانان به علما، فقها و طلاب علوم دینی گفته می‌شود.

روحانیت: در زبان فارسی زبانان معنی روحانی بودن و معنوی بودن، تقدّس، پاکی و پارسایی را می‌رساند.

جامعه روحانیت: گروه پیشوایان دینی و روحانیان اسلام است.^۱

جایگاه ارحام روحانی

خداوند در روی کره زمین موجودات فراوانی را قرار داده که همه آنها به سوی هدف مشخصی در حال حرکت هستند. در این میان انسان با وجود ویژگی منحصر به فرد اراده و اختیار نیاز به هدایت بیشتری دارد تا به رشد و کمال حقیقی برسد. دین اسلام علاوه بر داشتن برنامه جامع زندگی، وظیفه هدایت را بر عهده پاک‌ترین و کامل‌ترین افراد قرار داده که انسان را از تاریکی‌های گمراهی به سمت روشنایی‌های هدایت برسانند. این انوار پاک همان ارحام روحانی هستند که کمک می‌کنند افراد جامعه در مسیر ایمان قرار بگیرند و در آن ثابت‌قدم باشند. این انوار معنویت را از طریق بعد روحانی به انسان منتقل می‌کنند و نقش مؤثری در پرورش ابعاد روحی، شخصیتی و اخلاقی انسان دارند.

از جمله ارحام روحانی، حضرت محمد ﷺ، امیرالمؤمنین علی (علیه السلام)، اهل بیت و ائمه معصومین (علیهم السلام) هستند که مسئولیت توضیح و تفسیر آیات قرآن کریم به مردم، اجرای احکام دینی و راهنمایی آنها به سوی زندگی سعادت‌بخش را بر عهده دارند. همچنین علما و فقهای دینی با داشتن علمی که همراه عمل هست با تأسی و تأثیر از ائمه معصومین (علیهم السلام) در راه تبلیغ دین و معنویت انسان‌ها قدم برمی‌دارند. گرچه بعضی از افراد با استفاده از این نعمت‌ها مورد هدایت قرار گرفته و خدا را شکر می‌کنند و یا بعضی دیگر به دلیل عدم استفاده از این نعمت‌ها، سرپیچی از قوانین دینی و رسیدن به شقاوت، به ایشان کفر می‌ورزند. چنانچه خداوند در آیه سوم سوره بلد می‌فرماید:

«إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا» ما راه را به او نشان دادیم یا سپاسگزار

خواهد بود یا ناسپاس^۲

۱. دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۸، ص ۱۰۸۵۰

۲. سوره بلد: آیه ۳

سوم: حقوق سادات با تکیه بر آیات و روایات

همانطور که در قسمت مصادیق اشاره شد، سادات به کسانی گفته می‌شود که نسبتشان به واسطه حضرت زهرا (علیها السلام) و یا علی (علیه السلام) به رسول خدا (صلی الله علیه و آله) منتهی می‌شود. سادات کسانی هستند که در میان مؤمنان از احترام خاصی به جهت منسوب بودن به پیامبر (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت ایشان (علیهم السلام) برخوردار هستند.

از جمله حقوقی که برای سادات اختصاص دارد، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

یک: احترام و نیکی به سادات

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید:

«قُلْ لَّا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ؛ ای پیامبر به مردم بگو من از شما

مزد رسالت نمی‌خواهم جزء آن که نسبت به نزدیکانم (اهل بیت) محبت و مودت داشته

باشید.»^۱

طبق این آیه پاداش رسالت پیامبر (صلی الله علیه و آله) برعهده خدا هست و تنها انتظاری که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) به خاطر زحماتشان در تبلیغ دین و رساندن مردم از تاریکی‌ها به سوی نور هدایت از مردم دارد، مودت و محبت به اهل بیتشان هست که احترام و نیکی مصداقی از این محبت است. البته این احترام یک امر طبیعی و نشانه محبت به پیامبر (صلی الله علیه و آله) بوده به طوری که اگر کسی پیامبر (صلی الله علیه و آله) و اهل بیتشان (علیهم السلام) را دوست داشته باشد، بالطبع، امامان معصوم و سادات منتسب به او را هم دوست داشته و مورد احترام قرار می‌دهد.

دو: دادن خمس به سادات

با توجه به آیه ۴۱ سوره انفال که آمده:

«وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ

وَالْمَسَاكِينِ وَأَيْنَ السَّبِيلِ؛ و بدانید هر چیزی که غنیمت بدست می‌آورد یک پنجم آن

برای خدا، نزدیکان پیامبر، یتیمان، مسکینان و در راه ماندگان اوست.»

^۱. سوره شوری: آیه ۲۳

پرداخت خمس علاوه بر امامان معصوم علیهم السلام به سادات نیازمند هم واجب است. سادات در این آیه کسانی هستند که نیازمندند و مصداق آن یتیمان، مسکینان و در راه ماندگان بنی‌هاشمی‌اند که انتسابشان از طریق پدر به هاشم بن مناف (جد بزرگوار پیامبر صلی الله علیه و آله) می‌رسد. شرایط پرداخت خمس برای سادات در دو نکته مطرح می‌شود:

اولاً: نیمی از خمس که مربوط به سادات بنی‌هاشمی است، منحصرأً باید به نیازمندان آنها داده شود، آن هم به اندازه احتیاجات یک ساله و نه بیشتر. بنابراین تنها کسانی می‌توانند از آن استفاده کنند که یا از کار افتاده باشند یا بیمارند یا کودک یتیم دارند یا بیچاره و مسکین‌اند ولی کسانی که قادر به کار کردن هستند و درآمدی برای زندگی خود دارند، هرگز نمی‌توانند از این خمس استفاده کنند.

ثانیاً: مستمندان و نیازمندان سادات و بنی‌هاشم حق ندارند چیزی از زکات و صدقه مردم را استفاده کنند و فقط خمس می‌گیرند.

ثالثاً: اگر سهم سادات که نیمی از خمس است، از مقدار نیازمندی‌شان بیشتر باشد، باید آن را به بیت‌المال برگرداند و در مصارف دیگر خرج کرد؛ همانطور که اگر سهم سادات کفایت آنها را ندهد، باید از بیت‌المال و یا از سهم زکات به آنها داده شود. رسول خدا صلی الله علیه و آله در مورد ترغیب بر رعایت احترام و احسان به سادات فرمود:

«هرکس که به ذریه من نیکی کند، در بهشت در درجه ما خواهد بود.»^۱

با توجه به نکاتی که گفته شد، محروم بودن سادات از دستیابی به اموال عمومی در حقیقت برای دور نگه‌داشتن خویشاوندان پیامبر صلی الله علیه و آله از این اموال است که بهانه برای مخالفان پیدا نشود که بگویند پیامبر خویشان خود را بر اموال عمومی مسلط ساخته است. پس خمس نه تنها امتیازی برای سادات محسوب نمی‌شود بلکه یک نوع محرومیت جهت حفظ مصالح عمومی است.^۲

نتیجه

یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که ارحام روحانی کسانی هستند که از طریق بعد روحانیت، حق خویشاوندی بر انسان دارند و می‌توانند نقش مهمی در هدایت و تربیت دینی او

^۱. کلینی، کافی، ج ۲، ص ۲۷۰

^۲. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۷، ص ۱۷۱

یا جامعه انسانی داشته باشند. همانطور که در مورد ارحام نسبی، ارتباط و رعایت حقوقشان واجب است، در مورد ارحام روحانی هم رعایت و ادای حقوقشان بر هر مسلمانی واجب است. از جمله مصادیق این ارحام همانطور که نوشته شد، پیامبر گرامی اسلام ﷺ، علی (علیه السلام)، اهل بیت و ائمه معصومین (علیهم السلام) هستند. انسان از طریق شناخت آن انوار و شناخت حقوق فردی از جمله معرفت، محبت و ورزی به آنها، درود و سلام بر آنها و شناخت حقوق اجتماعی و عمل به آنها مثل نصرت و یاری ایشان در تبلیغ دین می‌تواند محبت و حمایت معنویشان را به خود جلب کند و در مسیر هدایت دینی‌شان قرار بگیرد و همچنین می‌تواند با رعایت دیگر حقوقشان در سطح جامعه میان خود و برادران دینی‌اش اتحاد برقرار کند تا از هرگونه عداوت و تفرقه جلوگیری شود.

منابع

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

منابع فارسی

۱. اسد اللهی، اعظم، جایگاه محبت اهل بیت در سیر تکون هویت انسان، تهران: نشر سها، چاپ اول، ۱۴۰۰ ه.ش.
۲. بشوی، محمد یعقوب، حقوق اهل بیت در تفاسیر اهل سنت، قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی، ۱۳۹۰ ه.ش.
۳. جر، خلیل، فرهنگ لغات لاروس، سید محمد طبیبیان، تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۰ ه.ش.
۴. حسینی طهرانی، محمد حسین، امام شناسی، مشهد: مؤسسه نشر و ترجمه علوم و معارف اسلام، بی تا.
۵. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ ه.ش.
۶. راغب اصفهانی، مفردات و الفاظ قرآن کریم، ترجمه: مصطفی رحیم نیا، نشر سبحان، ۱۳۸۶ ه.ش.
۷. رضوانی، علی اصغر، مرجعیت دینی اهل بیت و پاسخ به شبهات، قم: مسجد مقدس جمکران، بی تا.

۸. سعدی، حسینعلی، **انفال در عصر غیبت**، قم: انتشارات دانشگاه امام صادق، چاپ اول، ۱۳۹۹ ه.ش.
 ۹. سبحانی تبریزی، جعفر، **زالال عترت در بیکرانه قرآن**، مترجم: جواد سالمی، انتشارات مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلامی نور، بی تا.
 ۱۰. شرف الدین، حسین، **تحلیلی اجتماعی از صله رحم**، قم: مرکز انتشارات تبلیغات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۸ ه.ش.
 ۱۱. شکری، آرزو، **حقوق اهل بیت**، قم: حوزه علمیه قم، مرکز نشر هاجر، چاپ اول، ۱۳۹۶ ه.ش.
 ۱۲. قرائتی، محسن، **تفسیر نور**، تهران: مؤسسه راه حق، چاپ دوم، ۱۳۷۶ ه.ش.
 ۱۳. عظیمی فر، علیرضا، **قرآن و عصمت اهل بیت**، انتشارات مهر امیرالمؤمنین، ۱۳۸۹ ه.ش
 ۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب، **اصول کافی**، ترجمه: مصطفوی، تهران: کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۹۶ ه.ش.
 ۱۵. مطهری، مرتضی، **ولاءها و ولایتها**، تهران: انتشارات صدرا، چاپ ششم، ۱۳۷۰ ه.ش.
 ۱۶. محدثی، جواد، **اهداف، آثار، تاریخچه، مشروعیت، سازندگی و آداب زیارت**، تهران: نشر مشعر، ۱۳۹۰ ه.ش
 ۱۷. نوری طبرسی، حسین، **کلمه طیبه**، تهران: انتشارات اسلامیة، ۱۳۸۱ ه.ش.
 ۱۸. یثربی، علی محمد، **مقدمه علم حقوق**، ناشر: دفتر نشر نوید اسلام، بی جا، بی تا
- کتاب های عربی**
۱. العسگری، -----، **تفسیر الامام العسگری**، قم: انتشارات مؤسسه امام مهدی علیه السلام، بی تا
 ۲. استرآبادی، شرف الدین، **تأویل الآیات الظاهره**، قم: انتشارات جامعه مدرسین، بی تا.
 ۳. آمدی، عبدالواحد بن محمد، **غررالحکم و دررالکلم**، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶ ه.ش.
 ۴. ایروانی، محمدباقر، **فقه استدلالی**، قم: انتشارات حوزه علمیه قم، نشر هاجر، ۱۳۹۶ ه.ش.

۵. بن مکرم، محمد، **لسان العرب**، بیروت: دار الحیات التراث العربی، ۱۴۰۸ ق.
۶. حاکم نیشابوری، ابوعبدالله، **مستدرک علی الصحیحین**، بیروت: دارالکتب علمیه بیروت، بی تا .
۷. دیلمی، حسن بن محمد، **ارشاد القلوب**، قم: انتشارات شریف رضی، ۱۴۱۲ ق.
۸. فهد حلی، احمد، **عده الداعی**، انتشارات دارالاضواء ، بی تا.
۹. قمی، عباس، **مفاتیح الجنان**، قم: نشر بلاغت، ۱۳۷۹ هـ ش
۱۰. مجلسی، محمد باقر، **بحار الانوار**، مترجم: موسی خسروی، تهران: انتشارات اسلامیة، چاپ دوم، ۱۳۶۳ هـ ش.

سایت ها

۱. سایت نور مگز
۲. سایت پرتال جامعه علوم انسانی
۳. سایت آیین رحمت
۴. سایت سید
۵. سایت ویکی شیعه